

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA METAFORA VA IDIOMATIK IFODALAR: TARJIMA VA LINGVISTIK TAHLIL

O'sarova Umida Latif qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Lingvistika mutaxassisligi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18253360>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi metafora hamda idiomatik ifodalarning lingvistik va tarjimaviy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu birliklarning semantik, pragmatik va madaniy jihatlarini aniqlash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan ekvivalentlik muammolarini yoritishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, semantik va kontekstual metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, metafora va idiomalar muayyan madaniyatning konseptual dunyoqarashini aks ettiradi va ularni tarjima qilishda so'zma-so'zlikdan ko'ra funksional-ekvivalent hamda madaniy adaptatsiya strategiyalari samaraliroq hisoblanadi.

Kalit so'zlar: metafora, idioma, tarjima, ekvivalentlik, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya.

Abstract. This article presents a comparative analysis of metaphors and idiomatic expressions in Uzbek and English from linguistic and translational perspectives. The main objective of the study is to identify the semantic, pragmatic, and cultural characteristics of these units and to examine the problems of equivalence that arise in the translation process. The research employs comparative, semantic, and contextual analysis methods. The findings demonstrate that metaphors and idioms reflect culture-specific conceptual worldviews and cannot always be translated literally without loss of meaning.

Key words: metaphor, idiom, translation, equivalence, cognitive linguistics, linguoculturology.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ метафор и идиоматических выражений в узбекском и английском языках с лингвистической и переводоведческой точек зрения. Цель исследования — выявить семантические, прагматические и культурные особенности данных единиц, а также рассмотреть проблемы эквивалентности, возникающие в процессе перевода. В работе используются сопоставительный, семантический и контекстуальный методы анализа. Результаты показывают, что метафоры и идиомы отражают национально-специфические концептуальные картины мира и не всегда поддаются дословному переводу. Наиболее эффективными переводческими стратегиями являются функциональная эквивалентность и культурная адаптация.

Ключевые слова: метафора, idioma, перевод, эквивалентность, когнитивная лингвистика, лингвокультурология.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda metafora va idiomatik ifodalar tilning faqat badiiy bezagi emas, balki inson tafakkurining til orqali namoyon bo'lish shakllaridan biri sifatida talqin qilinadi.

Kognitiv tilshunoslik vakillari metaforani insonning dunyoni idrok etish va konseptuallashtirish mexanizmi deb hisoblaydi. Shu ma'noda metafora til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatuvchi asosiy vositalardan biridir. Idiomatik ifodalar esa muayyan til jamoasining tarixiy tajribasi, turmush tarzi va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan barqaror birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Har bir til metafora va idiomalar orqali borliqni o'ziga xos tarzda tasvirlaydi.

Masalan, ingliz tilida ko'plab metafora va idiomalar sanoat, sport yoki dengizchilik faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'proq tabiat, dehqonchilik va ijtimoiy munosabatlarga tayangan holda shakllangan. Bu holat tillar o'rtasidagi semantik tafovutlarning nafaqat lingvistik, balki madaniy asosga ham ega ekanini ko'rsatadi. Shu sababli metafora va idiomatik ifodalarni tarjima qilish jarayoni oddiy leksik moslik topish bilangina cheklanmaydi, balki madaniy va kognitiv moslikni ta'minlashni ham talab etadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi metafora hamda idiomatik ifodalarning lingvistik va tarjimaviy xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy tilshunoslik, semantika va tarjima nazariyasining asosiy tamoyillariga tayangan holda ishlab chiqildi. Metafora va idiomalar til tizimidagi barqaror birliklar sifatida ko'rib chiqilib, ularning ma'no tuzilishi, funksional vazifasi va pragmatik qo'llanilishi tahlil qilindi [1].

Tadqiqotda asosiy metodlardan biri sifatida qiyosiy-tahliliy metod tanlandi.

Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz tillaridagi metafora va idiomatik ifodalar struktur va semantik jihatdan solishtirildi. Qiyosiy tahlil jarayonida ikki til o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlanib, ularning tarjimadagi ekvivalentlik darajasi baholandi. Bundan tashqari, semantik tahlil metodi orqali metafora va idiomalarning ichki ma'no qatlamlari, obrazlilik darajasi va konnotativ xususiyatlari o'rganildi.

Tadqiqotda kontekstual tahlil metodidan ham keng foydalanildi. Bu metod metafora va idiomatik ifodalarning real nutq jarayonida qanday semantik va pragmatik vazifani bajarishini aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, badiiy matnlardan olingan misollar asosida ifodalarning stilistik yuklamasi va tarjima jarayonida mazmunning qanchalik saqlanib qolishi tahlil qilindi. Tarjima jarayonida so'zma-so'zlik va funksional-ekvivalentlik o'rtasidagi farqlar ham aynan kontekstual tahlil orqali yoritildi [2].

Adabiyotlar tahlili jarayonida metafora va idiomalar masalasiga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar o'rganildi. Xususan, kognitiv tilshunoslik vakillari tomonidan ilgari surilgan metafora nazariyalari tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi.

Metaforaning tafakkur bilan bog'liqligi haqidagi qarashlar ushbu birliklarni faqat stilistik vosita emas, balki kognitiv mexanizm sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, frazeologiya sohasidagi tadqiqotlar idiomatik ifodalarning barqarorligi va milliy-madaniy xususiyatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi [3].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida o'zbek va ingliz tillaridan olingan metafora va idiomatik ifodalar korpusi tahlil qilindi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilda ham metafora va idiomalar nutqning obrazlilik va ekspressivligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, biroq ularning konseptual asoslari, semantik tuzilishi va pragmatik funksiyalari sezilarli darajada farqlanadi.

Ushbu farqlar tarjima jarayonida ekvivalentlik masalasini murakkablashtiradi.

Ingliz tilida ko'plab metaforalar texnologiya, sport va harakat bilan bog'liq konseptlarga tayangan. Masalan, "time is money" metaforasi vaqtning iqtisodiy resurs sifatida talqin qiladi. Bu metafora ingliz madaniyatidagi pragmatizm va samaradorlik qadriyatlarini aks ettiradi. O'zbek tilida esa vaqt ko'proq tabiiy jarayon sifatida metaforalanadi: "vaqt oqar daryo", "vaqt shamoldek o'tib ketdi". Bu misollar vaqtning tabiiy va nazoratdan tashqarida bo'lgan hodisa sifatida idrok etilishini ko'rsatadi [4].

Tarjimada bu kabi metaforalarni so'zma-so'z o'tkazish ko'pincha ma'no va obraz o'rtasidagi muvozanatni buzadi. "Time is money"ni "vaqt — pul" deb tarjima qilish semantik jihatdan tushunarli bo'lsa-da, o'zbek tilida bu metafora tabiiy qabul qilinmaydi va sun'iy eshitiladi. Shuning uchun tarjimada "vaqt juda qimmat", "vaqtning behuda sarflama" kabi funksional ekvivalentlar afzalroq bo'ladi.

Idiomalar bevosita milliy tajriba va tarixiy sharoit bilan bog'liq. Ingliz tilidagi "kick the bucket" iborasi tarixiy-madaniy asosga ega bo'lsa, o'zbek tilida "olamdan o'tmoq", "dunyodan ko'z yumdi" kabi yumshoqroq va evfemistik ifodalar qo'llaniladi. Bu farq har ikki madaniyatda o'lim konseptining turlicha lingvistik ifodalanishini ko'rsatadi [5]. Tarjimada ingliz tilidagi bunday qo'pol yoki hazilomuz idiomalarni o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilish kommunikativ noqulaylik keltirib chiqaradi. Shuning uchun tarjimon pragmatik moslikni birinchi o'ringa qo'yishi lozim.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, metafora va idiomalar uch turga bo'linadi:

- struktur va semantik jihatdan mos keladiganlar ("break the ice" — "muzni sindirmoq");
- semantik mos, ammo struktur jihatdan farqli bo'lganlar ("spill the beans" — "sirni oshkor qilmoq");
- na struktur, na semantik jihatdan to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydiganlar ("as cool as a cucumber" — "xotirjam", "sovuq qonli").

Bu tasnif tarjima strategiyasini tanlashda muhim ahamiyatga ega [6].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tarjimada obraz ikki xil yo'l bilan o'zgaradi: saqlanadi yoki yo'qoladi. Agar ikki madaniyatda obraz bir xil konseptga tayansa, u saqlanishi mumkin. Masalan, "heart of stone" — "tosh yurak". Ammo agar obraz madaniy jihatdan begona bo'lsa, u yo'qoladi va funksional ma'no bilan almashtiriladi [7].

Tadqiqotda quyidagi strategiyalar samarador deb topildi:

- funksional ekvivalentlik;
- madaniy adaptatsiya;
- qisman kompensatsiya.

So'zma-so'z tarjima faqat struktur va madaniy moslik mavjud bo'lgandagina maqbul natija beradi [8].

XULOSA

Mazkur tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi metafora hamda idiomatik ifodalarning lingvistik va tarjimaviy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, metafora va idiomalar tilning obrazlilik imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositalar bo'lish bilan birga, muayyan til jamoasining madaniy, tarixiy va kognitiv tajribasini aks ettiruvchi muhim birliklar hisoblanadi. Shu sababli ularni tarjima qilish jarayoni oddiy leksik moslikni topish bilan cheklanmaydi, balki chuqur semantik va pragmatik tahlilni talab etadi.

Tadqiqot davomida metafora va idiomalarni tarjima qilishda qo'llaniladigan strategiyalar tahlil qilinib, funksional ekvivalentlik, madaniy adaptatsiya va kontekstual moslashuv eng samarali usullar sifatida belgilandi. So'zma-so'z tarjima faqat struktur va madaniy moslik mavjud bo'lgan holatlardagina ijobiy natija berishi aniqlandi. Aks holda, u kommunikativ uzilish va ma'no yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуазизов А. А. Тилшуносликка кириш. — Тошкент: Университет, 2004. — 312 б.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. — Москва: Международные отношения, 1975. — 240 с.
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 2006. — 400 б.
4. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик асослари. — Тошкент: Фан, 2006. — 280 б.
5. Сулейманова Г. Р. Фразеология и перевод. — Тошкент: Фан, 2010. — 190 с.
6. Турсунов У., Қодиров М. Ўзбек тили стилистикаси. — Тошкент: Ўқитувчи, 2001. — 260 б.
7. Хамдамова Н. Таржима назариясига кириш. — Тошкент: Фан, 2015. — 220 б.
8. Юсупов Б. Лингвокультурология ва таржима. — Тошкент: Фан, 2012. — 210 б.